

כריתת הברית בין יהושע ובין הגבעונים

ראשי-פרקים

- א. פתיחה
- ב. סיפור התרמית
- ג. הגופים הפוליטיים הישראליים במו"מ
- ד. טיבה של הברית עם הגבעונים
- ה. השתקפות סיפור הגבעונים בפרשיות אחרות במקרא
- ו. ביבליוגרפיה

*

א. פתיחה

הגבעונים שיגרו משלחת אל יהושע המנצח. חברי המשלחת ניהלו עמו מו"מ בערמה, התחמקו מאזכור שם עירם הרחוקה, אך הזכירו נסים שאירעו בעבר הרחוק את יציאת מצרים ואת קריעת ים סוף, ולא הזכירו אירועים מן העבר הקרוב, דוגמת כיבוש יריחו והעי, כיון שעליהם לא היו אמורים לשמוע עדיין. חברי המשלחת גיבשו הסכם עם יהושע, ואף אישרו אותו, וכל זאת במסע אחד בלבד (יהושע ט).¹ בחקר ספר יהושע מעורר סיפור זה תהיות וקשיים לא מעטים, כדלהלן:

- א. האם המשלחת הגבעונית הביאה את הלחם כדי להוכיח שהם הגיעו מארץ רחוקה (יב), או שהביאו אותו לסעודת הברית (יד). האפשרות הראשונה מוקשית לכשעצמה, כיון שגם מארץ קרובה ניתן להשיג לחם יבש, כשם שגם משלחת רחוקה יכולה להשיג לחם טרי במסעה.
- ב. מה הסיבה לחילוף הגופים והכינויים הבאים: הגבעונים פנו ליהושע (ו), 'איש ישראל' ענה לחוי (ז), שוב פנו הגבעונים ליהושע (ח), 'האנשים' אכלו מצידם (יד), ו'נשיאי העדה' נשבעו להם (טו)?
- ג. מה היה טיבה ואופייה של הברית שנכרתה בין ישראל ובין הגבעונים?

1 הפסוקים מפרק ט' ביהושע יצוינו על ידי מספרי הפסוקים בסוגריים ללא הוספת הספר והפרק.

ג. סיפור התרמית

לא ברור מסיפור התרמית, האם הלחם נועד להוכיח את בואה של המשלחת מדרך רחוקה או שהובא לסעודת הברית. זאת ועוד, גם מארץ קרובה ניתן להשיג לחם יבש, כשם שגם משלחת רחוקה יכולה להשיג לחם טרי במסעה.

משום כך היו חוקרים שטענו שסיפור התרמית נוסף לפרשתנו בשלב מאוחר יותר. קלויטיל טען, כי חברי המשלחת לא תודרכו על ידי זקני ארצם לבצע את התרמית וגם לא לאמר שהם מארץ רחוקה (ח,יא), והסיק כי סיפור התרמית נוסף לפרקנו כדי להבהיר, שישראל לא הפרו את חוקי ספר דברים האוסרים לכרות ברית לערים קרובות (דברים כ,טו-טז).² תמיהתו אין בה ממש, הואיל וחברי המשלחת לא יספרו ליהושע, ששולחיהם תדרכו אותם לבצע תרמית.

ליוור טען, שהסיפור עוין לגבעונים, ומשום כך נוסף סיפור התרמית כדי להקל מחומרת הברית והשבועה, ולהצדיק את מעשה שאול בגבעונים (שמואל ב כא,א).³ נגד דבריו יש להעיר, כי מעשה התרמית לא הוגדר בשם השלילי 'מרמה' אלא בשם 'ערמה', שמשמש במקרא גם במשמעות חיובית, בייחוד בספרות החכמה (משלי א,ד; ח,ה; טו,ה; יט,כה). יתר על כן, בפרקנו נאמר במפורש, 'אנחנו נשבענו להם בה' אלקי ישראל, ועתה לא נוכל לנגוע בהם' (יט), ולכן אין בפסוקים הבנה למעשהו של שאול. מה גם שהמקרא שולל באופן חריף את הרג הגבעונים על-ידי שאול (שמואל ב כא,א-ב).

קירניי טען, כי סיפור התרמית נוסף כדי להסביר, שישראל בתקופת הזוהר והנאמנות של הכיבוש לא כרתו ברית עם יושב הארץ.⁴ אך במקורות חז"ל נתפרש, שלא נאסרה בתורה ברית של וסאלים עם יושבי הארץ, ואם כן, ברית הגבעונים אינה מעמעמת את זוהרה של תקופת הכיבוש כתקופה ללא חטא.⁵

Kalluveetil 1982, 114 2

ליוור תשליב, 82; קויפמן תשי"ט, 138. 3

Kearney 1973, 3 4

ירושלמי, שביעית ו,א; דברים רבה שופטים, יג; רמב"ם משנה תורה, ספר שופטים הלכות מלכים, פרק שישי הלכה א' ואילך; רמב"ן לדב' כ, י; רד"ק ליהושע ט, ז. 5

נראה, כי סיפור התרמית מעורר ספקות, משום שעל פי המסופר יכולים היו מנהיגי בני ישראל לעמוד בנקל על התרמית, אך הם נכשלו בכך, שכן בני ישראל ניהלו את המו"מ בגמישות יתרה: לא שאלו את השליחים לשם ארצם הרחוקה, ולא חקרו לדעת מדוע עם רחוק יבוא לכרות עמם ברית, אלא שקושי זה אינו צריך להוות בעיה מיוחדת. ההסכם עם הגבעונים העניק לישראלים כוח השפעה על מרכזו של חבל ההר, והם רצו בו מבחינה מדינית ומבחינה צבאית. בני ישראל ידעו כנראה את זהות האנשים שניצבו לפניהם, וזאת עפ"י הכתוב: 'ויאמר איש ישראל אל החוי' (ז).⁶ לשון אחר, ישראל רצו להיות 'מרומים'.⁷ כך נוכל להסביר את השינוי בעמדת ישראל מגישה חשדנית (ז-ח) לאימון מלא בנציגים הזרים (יד-טו).

ג. הגופים הפוליטיים הישראליים במו"מ

המו"מ עם הגבעונים מיוחד בכך, שנטלו בו חלק רשויות אחדות משני הצדדים. המשלחת הגבעונית שוגרה על ידי גוף פוליטי רחב, כדברי הכתוב: 'ויאמרו אלינו זקנינו וכל יושבי ארצנו לאמר' (יב), וזאת משום שלערי הגבעונים לא היה מלך אלא שלטון אוליגרכי של זקנים. כך גם במחנה ישראל, שם ניהלה המשלחת האורחת מו"מ עם יהושע ועם ראשי העם.⁸ הסעודה המשותפת היתה בהשתתפות העם ("האנשים"), הברית נכרתה על ידי יהושע, בעוד שהנשיאים היו אלה שנשבעו. כמו כן נזכרו בצד הישראלי הגופים הבאים:

איש ישראל הם ראשי העם, שנקראים גם 'נשיאי העדה' (יהושע י, כד; שופטים ח, כב). הכינוי 'איש' שבצירוף הנדון מציין אדם חשוב, כמו 'איש עכו', 'איש קטנה'.⁹ ויש חושבים שהכוונה לצבא ישראל.¹⁰ גוף זה נזכר בפסוק יד בכינוי 'האנשים' ובתרגום השבעים: הנשיאים. בטלר טען כי הצירוף 'איש ישראל' מופיע בפרקנו רק בפסוקים ו-ז, ותפקידו

6 Butler 1983, 99. החוים קשורים לשכם, גבעון ואיזור החרמון (בראשית לד, ב; יהושע יא, ג).

7 ליזור תש"ב, 66.

8 לכך מקבילה בחוזה בין שופילוליומה החתי ובין שליט חיישה וזקניה,

ראה: Friedrich 1926-1930, 103; Goetze 1933, 102.

9 גרינץ, תשכ"ט, 299-300, ושם ראיות.

10 Butler 1983, 101. והשוה שו"ז, כג; ט, נה; כ, יא-כח.

להעביר האשמה מכתפי יהושע.¹¹ אך העיון בפסוקים מלמד כי ההפך הוא הנכון. הגבעונים פנו אל יהושע ואל איש ישראל, אך היה זה איש ישראל שהציג גישה חשדנית כלפיהם, ומשום כך התעלמו הגבעונים מאיש ישראל, ופנו אל יהושע בלבד (ז-ח).

'העדה'. שם זה נגזר משורש יע"ד, ופירושו - גוף מתכנס או החלק בעם הרשאי להשתתף באסיפה הכללית.¹²

הואיל וסיפורנו מיוחד בכך שהוא מציג גוף ישראלי רחב שניהל מו"מ עם הגבעונים לצדו של יהושע, היו שטענו, כי הנשיאים והעדה הנם תוספת מאוחרת בפרקנו, ובמקור נוהל המו"מ עם יהושע בלבד.¹³ אלא שמשטרו של יהושע לא היה משטר מלוכני, אלא פדרציה שבטית, ובראשה עמדו מוסדות שבטיים, כמו נשיאים ועדה לצדו של יהושע.¹⁴

ד. טיבה של הברית עם הגבעונים

ניתן לחלק את הבריתות הבין-לאומיות במזרח הקדום לשלוש קטיגוריות: ברית בין שווים, שמכונה גם 'ברית אחים' (עמי א, ט); ברית בין ריבון וגרורו, ובה נוהג מינוח של אדון ועבדו; וברית חסות, שמדומה למערכת היחסים שבין אב ובנו. כדוגמה לאבחנה בין שתי הקטיגוריות הראשונות נזכיר את דברי משלחת בן הדד מלך ארם, לאחר הכשלוש של הצבא הארמי במלחמתו בישראל: 'עבדך בן הדד אמר' (מלכים א כ, לב), בעוד שאחאב השיב להם: 'אחי הוא' (שם, שם). צירופן של שתי הקטיגוריות האחרונות מצוי בדברי אחז לתגלת פלאסר ג' מלך אשור: 'עבדך ובנך אני' (מלכים ב טז, ז).¹⁵

מה היה טיבה של הברית שנכרתה בין ישראל ובין הגבעונים? השליחים האורחים ביקשו ממנהיגי ישראל: 'כרתו לנו ברית' (ו), פנייה שאיננה מציינת בהכרח יחסי שעבוד, ועשויה להתפרש גם כבקשת

Butler 1983, 101 11

12 גרינץ תשכ"ט, 297.

13 קויפמן תשי"ט, 133-138.

14 גרינץ תשכ"ט, 292 הע' 7; ליוור תשל"ב, 66 ואילך. לפעולות נוספות של הגופים הללו בימי

יהושע ראה יהושע יז, ד; יח, א; כב, יד, ל.

15 ליונשטם-בלאו תש"ל, 48.

חסות.¹⁶ אולם 'איש ישראל', הביעו את חשדותיהם בדבר מקום מוצאה של המשלחת, ושאלו את הנציגים הזרים: 'אולי בקרבי אתה יושב, ואיך אכרות לך ברית?' (ז). כאשר נוכחו השליחים, כי 'איש ישראל' מערימים קשיים על דרכם, הפחיתו מדרישתם, ופנו ליהושע בלבד בהכרזה 'עבדיך אנחנו' (ח), ובכך הביעו במפורש את הסכמתם להיות גרורים. בלחץ העדה שינו הנשיאים את תנאי ההסכם, ולצד שמירה על תנאי השבועה, הוטלו עליהם מס ועבדות.¹⁷

בפרקנו מצוי עושר רב של נהלים וביטויים מתחום הברית,¹⁸ כדלהלן: הגבעונים ביקשו 'כרתו לנו ברית' (ו), וכינו את עצמם בשם 'עבדיך' (ח). כריתת הברית צוינה במינוח 'ויעש להם יהושע שלום' (יד). צירוף זה מקביל מילולית ועניינית לביטוי האכדי *salimam epešu*,¹⁹ שהוראתו לעשות שלום ולכרות ברית. טקס כריתת הברית לווה בסעודה משותפת לשני הצדדים, ובפרקנו נאמר: 'ויקחו האנשים מצידם' (יד).²⁰ הברית חוזקה באמצעות שבועה, כאמור 'וישבעו להם נשיאי העדה' (טו).²¹

16 דרייבר (Driver 1966, 5) והלפרן (Halpren 1975, 303) קבעו כי 'כרת ברית אתי' נוהג בבריתות שונים, ואילו 'כרת ברית ליי' נוהג בברית שהריבון כורת לוֹסאל שלו. צריך לציין כי אבחנה זו בטלה בספרות המקראית המאוחרת, ושם גם הוסאל עשוי לכרות ברית לריבון, כגון: עזרא יג; דברי הימים כט.י. לדעת הרן (תשלי"ב 208) הברית שנכרתה עם הגבעונים הייתה ברית חסות.

17 קיל תש"ל, ע"א. גרינץ (תשכ"ט, 304), שואל איך שואבי מים אינה הפרת השבועה? ומשיב, כי כנראה התחייבו לספק חיל עזר, ומשניטל האימון בהם חיל העזר לא ילחם ויעסוק באספקת מים ועצים.

18 על מונחי הברית ונהליה המשותקים בפרקנו ראה עוד Fensham 1964, 96-100. לחומר שבמקרא ראה ויינפלד תשלי"ב, 92; לוינסטם-בלאו, אוצר לשון המקרא, ב, עמ' 435. לדוגמאות מן המזרח הקדום ראה ARMT II 37: 11-14; 40: 5-6; RS. 17.132: 23-24; Mun-Rankin 1956, 85; Donner-Röllig 1962, 222 b: 24; [Nougayrol 1956, p. 36]; גרינץ טען, שהכוונה לחיתוך בהמות (גרינץ, תשכ"ט, עמ' 302), אך עדיף לחניח, שהכוונה לפעולה הפורמלית של כריתת הברית בכל דרך שהיתה מקובלת.

20 בטלר מעיר, כי סביר יותר שהם לקחו מצידם כדי להיווכח כי האוכל ישן ואז לא סביר שאכלוהו (Butler 1983, 99).

21 אשר לתוקפה של שבועה שהושגה במרמה אומרים רבנן: 'כיון דאמרו להו "מארץ רחוקה באנו", ולא באו, לא חיילה שבועה עילוייהו כלל, והאי דלא קטלינהו, משום קדושת השם' (גיטין מו, א). כלומר מצד הדין ניתן היה להתעלם מן השבועה, אך פעולה כזו הייתה גורמת לחלול ה', שכן לא כולם שמעו על התרמית ויאמרו: נשיאי ישראל עוברים על שבועתם. משום כך השבועה מחייבת, והפרתה תגרום לחרון אף ולהענשת בני ישראל, הגם שהכתוב מבקר את בני ישראל על ההתקשרות עם הגבעונים, ואומר 'ואת פי ה' לא שאלו' (יד). נראה עוד שבתקופה זו החמירו לקיים את מוצא פיהם בנדר או בשבועה ללא כל סייג, כיפתח שלא

במקרא לא נזכרה שבועת חברי המשלחת הגבעונית. יש שהסיקו מכך שישראל היו וסאלים בברית שנכרתה, ולכן רק נציגי ישראל נשבעו,²² אך כבר טענו גרינץ ואחרים, שיש להניח, שגם שליחי הגבעונים נשבעו, הגם שהמקרא לא ציין זאת.²³ יתר על כן, במארי הריבון הוא שנשבע לבדו בשעה שכרת ברית עם גרורו, כמו בברית בין זמרי-ליס מלך מארי ובין הגרור שלו, יווי-אילה מלך תלח'יוס.²⁴

מעמדם הוסאלי של הגבעונים משתקף גם מתנאי הברית. יהושע התחייב 'לחיותם' (טו), כלומר: לא לתקוף אותם וגם להגן עליהם. ואכן בשעה שהם הותקפו על ידי מלכי הדרום, חש יהושע לעזרתם (יה' י, 7). בהקשר אחר אמרו הגבעונים ליהושע 'כטוב וכישר בעיניך לעשות לנו עשה' (טז), וגם נוסחה זו מלמדת על הסטטוס של וסאלים, שניתן לגבעונים בברית הנדונה.²⁵

ה. השתקפות סיפור הגבעונים בפרשיות אחרות במקרא

סיפור הברית עם הגבעונים נזכר בפרשיות נוספות בתנ"ך, ויש בכך כדי להעיד על מהימנותו. בשעה שהותקפו הגבעונים על ידי צבאות הכנענים הם קראו ליהושע לסייע להם בהתאם למחויבותו בברית (יהושע י, 1-7). שאול רדף את הגבעונים "בקנאתו לבני ישראל ויהודה" (שמואל ב כא, ב). ייתכן כי מאבקו של שאול בגבעונים נבע ממעשה התרמית שלהם בכריתת הברית עם יהושע, מכל מקום, רדיפת הגבעונים כרוכה הייתה גם במאבק קיומי של בנימין במובלעת הגבעונית שבנחלתו הקטנה. אז מסר דוד אנשים ממשפחת שאול לידי הגבעונים כדי שיוקיעו אותם בהתאם לעונשם של מפירי ברית (שם, ז-ט), עונש שיש לו מקבילות במזרח הקדום.²⁶

התיר נדרו (שוי' י"א, לה); ושבועת העדה במלחמת פילגש בגבעה (שם כא, ז). [על תוקפה של השבועה ראה עוד מאמרו של הרב בן ציון קריגר: היש לקיים הסכם שלום הסותר את התורה? תחומין טו עמ' 31-40 - הערת עורך (א.ד.)]

Blenkinsopp 1972, 40 22

MacCarthy 1978, 183-205; Cross 1973, 265-268 23

ARMT XIII, 143: 14f.; 147: 5-27; Hoskisson 1992, 207 24

דברים ו' יח; יב, כח; מלכים א' יד, ח; מלכים ב' י, ה; ירמיהו כו, יד; דברי הימים יד, א; לא, ב, והשוה Kalluveettil 1982, 118 .. 25

לזיקה בין הפרת ברית ובין אסון לאומי ראה ית' י"ז, יא-כא, והשוה: Malamat 1955, 1-12. 26
על עונש ההוקעה ואי-קבורתם של מפירי ברית, ראה: Polzin 1969, 227-240. גם במזרח

הגבעונים אינם נזכרים עוד במקרא, אך בספרות גלות בבל וראשית ימי הבית השני נזכרו ה'נתינים', ויש סוברים שהם צאצאיהם של הגבעונים.²⁷ הנתינים עבדו במקדש, ועליהם אמר יחזקאל 'רב לכם מכל תועבותיכם, בית ישראל, בהביאכם בני נכר ערלי לב וערלי בשר להיות במקדשי לחללו את ביתי' (יח' מד, ו-ז). בספר עזרא הם נמנים בד"כ אחרי כהנים, לויים, משוררים ושוערים, ותמיד בסוף הרשימה (עז' ב מג-נד; ז ז). רוב שמותיהם לא ישראליים ומכאן שמוצאם נכרי. כינויים כנתינים מקביל לנאמר על הלויים בשירות המקדש 'נתונים' (במ' ח, טז). גם במסופוטמיה כונו צאצאי עבדים שעבדו במקדשים בשם *še/irkutu* שם שנגזר מהפועל *šaraku* שהוראתו 'להעניק', 'להגיש'.²⁸ הגבעונים לא נטמעו, כי במזה"ק עבדי מקדש לא יכלו לשחרר עצמם. אך לאחר הגלות השתחררו מעבודתם, עלו מרצונם (נחמיה י, כט), הפכו לעובדי מקדש ('נתינים'), ונטמעו מיד.²⁹

ו. ביבליוגרפיה

- * אוצר לשון המקרא (תשי"ז ←). ש"א לוינשטם, י' בלאו ומ"צ קדרי, ירושלים.
- * אחיטוב, שמואל (תשנ"ו). יהושע עם מבוא ופירוש (מקרא לישראל), תל אביב.
- * גרינץ, יהושע מאיר (תשכ"ט). 'ברית הגבעונים', מוצאי דורות - מחקרים בקדמוניות המקרא וראשית תולדות ישראל וספרותו, 290-308.
- * הרן, מנחם (תשל"ב) 'עבדי מקדשים ועבדי מלכות', תקופות ומוסדות במקרא, 201-226.

הקדום הוטלו עונשים דומים על מפר ברית: רעב דם נקמה הוקעה השחתת גוף. לספרות ראה Halpren 1975, 303 n. 1.

27 בבלי יבמות עז, ע"ב-עט, ע"א; קויפמן תשי"ד, א, 648-649; ויש המתנגדים לזיהוי הגבעונים כאבותיהם של הנתינים - משרתי המקדש בראשית ימי בית-שני (אחיטוב תשנ"ו, 155). זאת משום שאין המקרא רומז לכך; אדרבה, הנתינים נחשבו ליהודים כשרים גם בראשית ימי בית-שני, שבהם הקפידו על טוהר המוצא, ולא נמנו על מי שלא ידעו להגיד יחסם.

28 הרן תשל"ב, 221; CAD §, part II, pp. 41-42.

29 הרן תשל"ב, 225.

- * ויינפלד, משה (תשל"ב). "הברית והחסד" - המונחים וגולגולי התפתחותם בישראל ובעולם העתיק", לשוננו לו, 85-105.
- * ליוור, יעקב (תשל"ב). "בירורים בפרשת הגבעונים", חקרי מקרא ומגילות מדבר יהודה, ירושלים, 66-82.
- * ליונשטם, ש"א - יי בלאו (תשל"ל). "עבדך ובנך אני", לשוננו לד, 48.
- * קויפמן, יחזקאל (תשי"ט). ספר יהושע, ירושלים.
- * קויפמן, יחזקאל (תש"ד). תולדות האמונה הישראלית מימי קדם עד סוף בית שני, ירושלים - תל אביב.
- * קיל, יהודה (תשל"ל). ספר יהושע (דעת מקרא), ירושלים.
- * *ARMT Archives royales de Mari*, Blenkinsopp, Joseph (1972). *Gibeon and Israel*, Cambridge.
- * Butler, Trent Craver (1983). *Joshua (Word Biblical Commentary 7)*, Texas.
- * *CAD* (1956→). J.A. Brinkman *et al.* (eds.), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago.
- * Cross, F.M.(1973). *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, Cambridge.
- * Donner, Herbert & Wolfgang Röllig (1962). *Kanaanäische und aramäische Inschriften I-II*.
- * Driver, G.R. (1966) "Forgotten Hebrew Idioms", *ZAW* 78, 1-7.
- * Fensham, C. (1964). "The Treaty Between Israel and the Gibeonites", *BA* 27, 96-100.
- * Friedrich, J. (1926-1930). *Staatsverträge des Hatti-Reiches in Hethitiscer Sprache I-II*, Leipzig.
- * Goetze, A (1933). *Kleinasion (Handbuch der Altertumswissenschaft, III, I, 3)*, München.
- * Halbe, J.(1975). "Gibeon und Israel", *VT* 25, 629-630.
- * Halpren, B.(1975). "Gibeon: Israelite Diplomacy in the Conquest Era", *CBQ* 37, 303-316.

- * Hoskisson, Paul (1992). "The Ni+šum 'Oath' in Mari", in Gordon D. Young (ed.), *Mari in Retrospect - Fifty Years of Mari and Mari Studies*, 203-210.
- * Kalluveettil, Paul (1982). *Declaration and Covenant (Analecta Biblica 88)*, Rome.
- * Kearney, P. (1973). "The Role of the Gibeonites in the Deuteronomic History", *CBQ* 35, 1-19.
- * Malamat, A. (1955). "Doctrines of Causality in Hittite and Biblical Historiography - A Parallel", *VT* 5, 1-12.
- * McCarthy, D.J. (1978). *Treaty and Covenant - A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and in the Old Testament*,² Rome.
- * Munn-Rankin, J. M. (1956). "Diplomacy in Western Asia in the Early Second Millennium B.C.", *Iraq* 18, 68-110.
- * Nougayrol, Jean (1956). *Palais royal d'Ugarit* IV.
- * Polzin, R. (1969). "'HWQY' and Covenantal Institutions in Israel", *Harvard Theological Review* 62, 227-240.